

Koška, Ján

K otázke vymedzenia bulharského symbolizmu

In: *Studia Balkanica Bohemoslovaca* : (příspěvky přednesené na I. celostátním balkanistickém symposiu v Brně 11.-12. prosince 1969). Pražák, Richard (editor); Dorovský, Ivan (editor). 1. vyd. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1970, pp. 389-395

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120710>

Access Date: 16. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K OTÁZKE VYMEDZENIA BULHARSKÉHO SYMBOLIZMU

Ján K o š k a , Bratislava

Od chvíle, ako sa symbolizmus v bulharskej poézii stal skutočnosťou, neprestáva záujem o jeho problematiku. Diskusia vyvoláva závažná už otázka, kedy sa to vlastne stalo a čo treba zaň považovať. Dôsledne ponechám bokom známe ideologizujúce prístupy, ktoré sa v tejto oblasti dostali do popredia najmä v poslednom štvrtstoročí, a zameriam sa na otázku vymedzenia bulharského symbolizmu v poézii.

V literárnej histórii sa rozšíril a ujal názor Penča Slavejkova, že P. K. Javorov je prvým symbolistickým básnikom v bulharskej poézii. Z tohto názoru vychádzajú i súčasní bulharskí literárni historici. V minulosti sa vyskytovali aj iné stanoviská. Kritici, ktorí vyšli zo symbolistickej literárnej školy (Ivan Radoslavov, Nikolaj Rajnov, Ljudmil Stojanov), spájali začiatky básnického symbolizmu v bulharskej poézii s nástupom generácie Trajanova, Lebeljanova, Lilieva a Stojanova.

Neskôr sa ustanovilo, že časť Javorovovej poézie je realistická ("prvé obdobie") a časť symbolistická ("druhé obdobie"). Toto delenie sa zakladá najmä na známom prelome v tematike Javorovovej tvorby a v postojoch básnika ku spoločenským otázkam doby. Označenie "symbolizmus" má neraz vyjadriť i kritické hodnotenie, že ide o tvorbu pokleslú, menej úspešnú, menej významnú. Azda je šťastí taká naozaj, avšak nie preto, že o ňu v nej bolo "priveľa" symbolizmu, skôr naopak. Dôslednejší rozbor príslušných básní by nepochybne potvrdil, že sa z ich odhadovanej miery presvedčivosti a básnickej ceny nedajú robiť uzávery o sľahu a naopak.

V súvislosti s básňou "Po-olizo do zachod" sa zmieňuje Penčo Dunčev o "falošnom tóne", ktorý je "zákonitý pre štýl symbolizmu".¹⁾ Pre symbolistickú filozofiu je naozaj príznačná určitá falošná ontológia, ale pre "štýl symbolizmu" nemože byť zákonitý "falošný tón". Ide o principiálne otázky nielen symbolistického, ale každého umenia. V básňach ako "Po-olizo do zachod" azda zaznieva "falošný tón", nemôžeme no však priamočiaro spájať so symbolizmom. Spomínaný falošný tón tieto básne skor zo symbolistickej poézie vylučuje. Témy ako "nič nejestvuje mimo nášho srdca", "mimo sveta sú naše nádeje" a iné neobrátil básnik späť na prameň poézie, nestretli sa o neho s týmto prameňom. Vzniká istá trnina medzi tézou a poéziou, ktorej primárnym zdrojom

je život. Akoby ešte nebolo poznania, pocitov a skúseností, blízkym tým, ktoré priviedli zrod tak symbolistickej ontológie, téz, ako i symbolistickej poetiky. Určité myšlienky básnik nemohol primerane odovodniť. Preto "falošný tón". Odtiaľ známa básnikova póza.

V básni "Po-blizo do zachod" vystupuje symbolisticko-mystická klauzula "izvån sveta sa našite nádeži". Báseň je však viacej deklaráciou ako básňou. Programová teória a vlastná básnikova poetika sa vylučujú. Poetika býva spravidla tesnejšie spätá s básnikom a cez neho s formami myslenia a vôbec života spoločnosti, so stupňom jej rozvoja. Programová teória a praktická poetika sa nevylučujú, ani nie sú v nesúlade, ale ešte často sa ani nerozoznateľne neprekývajú a nezlievajú v poézii Trajanova, kde môžeme byť často svedkami rozpaču básne na časť anekdotickú, zážitkovú, a na časť zovšeobecniavajúcu, vysvetľujúcu (báseň Tanec). V mnohých pateticko-rétorických veršoch tohto básnika iste tiež zaznieva "falošný tón", nie však v poézii Debeljanova a Lilieva, ani v tvorbe zakladateľov a najväčších predstaviteľov básnického symbolizmu vo svetovom meradle. (Pre "štýl symbolizmu", samozrejme vôbec nie je zákonitý "falošný tón".)

"Vojkajšie" prvky programovej teórie zostali u Javorova vďaka ako priamo vyslovené tézy. V básňach s tematikou oslobodeneckej romantiky (Chajduški pesni), v básňach s tematikou ľudového života (Na nivate, Graduška), ako i v básňach ľúbostných (Dve chubavi oči, Na Lora) sa zameriaval veľmi sústredene na vypracovanie originálnej formy, atď. vyslovil príslušné životné obsahy v ich bohatstve a jedinečnosti. Pri filozofických básňach, ktoré sa hodnotia ako symbolistické, na prvý pohľad tematické a ideové. Tie prvé uspokojia po rokoch kritiku práve obsahovosťou. A naopak, básne, pri ktorých autor vynakladal všetky sily na vybudovanie obsahovosti, vyhlásia za bezobsažné a formalistické. A iste právom, hoci právom iným.

Vo vývine Javorovovej lyriky je v prvom rade zrejмый pohyb témy. Básnik sám hovorí o "vlasteneckých náladách", o "starých slovách a motívoch, o vmdtornej disharmónii v motívoch a náladách. Symbolisti zvyčajne pohrdali "sociálnymi anekdotami" i vlastnenčením v starej poézii, zaujímal ich človek otázky bytia, otázky vlastné vsade a každému. Považovali sa a považovali ich často za aristokratov ducha, povznesených nad časovú a miestnu epizodickosť života. Ak si však všimneme vývin Javorovovej tvorby širšie, uvidíme, že sa nezaobídeme s jedným označením a vysvetlením tohto vývinu. Vysvetlenie je hneď dvojaké, ak nie trojaké. Už pri samotnej tematike a postojoch básnika sa dajú rozpo-

znat' prvky príznačné nielen pre symbolistov, ale aj pre starších parnasistov a novoromantikov.

Prazákladnou, hlbinnou vrstvou v Javorovom tvorivom vedomí, ako sa odzrkadlilo v jeho lyrike, je akiste vrstva bctevovského romantizmu. Na ňu sa kladú ostatné, pozmeňujú ju a pozmeňuje ich. Pôvodné motívy romantickej poézie, zobrazujúce dualizmus jednotlivca a prostredia, sna a skutočnosti, sa objavujú v Javorovovej lyrike od začiatku do konca. Jeho lyrický hrdina sa oddeľuje od "množstva slabých", "dŕmŕtveho a studeného", drví ho "vlastná sila", poburuje ho živého "mŕtva ľahostajnosť" prírody, "nežije - horí". Mení sa jeho pôvodný revolučný romantizmus, stáva sa romantizmom individualistickým, novoromantizmom. Javorovov lyrický hrdina trpí komplexami démonizmu a hriechosti, vyznačuje sa sebatryznou a bolestnými samonanályzami, sociálny pesimizmus sa u neho prelína s pesimizmom, ktorý mu vyplýva z uvedených komplexov. "e to subjektívny, sociálne a osobne motivovaný pesimizmus, nie "objektívny" existenciálny smútek symbolistov. Vyrázové prostriedky Javorova zostávajú v podstate realistické.

V Javorovovej lyrike vystupujú javy "v reálnom chápaní a obraze" ako by sa sám básnik vyslovil: "nédej s uhasnutou tvárou", "ľaska s hrudou spestrenou ranami", "nédej", "ľaska". Nie sú anulované ako v symbolizme: "sen nesnívaný", "nédej nenarodená" (Liliev) ap. Milienka u Javorova nie je "Ničia Nikdy" ako v Lilievovi, ani Euridika, ani "neznáma" a "ona" ako v Debeljanovovi, ale Mina alebo Lora. Nie symbol ženy, ženstva, princípov, ale žena. Nepozná únik do nereálneho sveta, t.j. do reálneho sveta symbolistov, len do seba, v básni "Pesen na pesenta mi" programovo pretrháva putá s okolitým životom, ktorý je, naopak, predmetom zvláštnej pozornosti symbolistov ako zdroj materiálu na tvorbu symbolov.

Symbolistický básnik Ljudmil Stojanov napísal: "Javorov (...) berie z poetiky symbolizmu len niektoré prvky. Jeho poézia kypí neudržateľnými citovými vzplanutiami, je blízko šialenstva. Nepozná čisté snivé nálady symbolizmu, pri ktorých sú svet a kozmos objektom estetického zážitku a smútok najzákonnejším citom poézie. (...) Hlboká duševná sebatryzeň, neviera a zúfalstvo, nemilosrdný boj so sebou - nevyberavými prostriedkami - pridávajú jeho poézii tragický odlesk strašného osudu... Chýba mu vžívanie sa do tajomstva sveta: snubný prsteň medzi dušou a kozmosom a most medzi ním a životom akoby u neho neboli. Jeho poézia nie je nasýtená medom múdrosti, ale naopak vrie neudržateľnými citmi."^{2/}

Nová generácia sprevidla odmieta bezprostredných predchodcov a vyzdvihuje nimi odmietnutú tvorbu staršieho pokolenia. Symbolisti však Javorova neodmietali jednoznačne, nadchýňali sa jeho jednotlivými básňami a jednotlivými veršami (Dimčo Debeljanov).

Básnici Atanas Dalčev a Dimităr Panteleev, príslušníci generácie, ktorá vystúpila proti svojim bezprostredným predchodcom - symbolistom, vyzdvihli dosledne poéziu Javorova ako protiklad "mŕtvej" poézie symbolizmu. odsúdili "politúru verša", "zvukopis", "samoučelnú" rozkladanie slova na písmená, hlásky a samohlásky, "zanedbanie" jeho priamej komunikatívnej funkcie, hmlistosť, alogickosť, diktát nudby. Ako príklad hudobnosti, ktorá má významovú funkciu, pretože dokresľuje obraz, spomína myšlienku, vyzdvihli zvukovú výstavbu Javorovovho verša "zanášan gláchno srebrotámen čas", kde opakujúce sa "áčh" dokresľuje obraz zadýchanosti. Ako básnika vyzdvihli Javorova, kým v kultúrnej orientácii sa prihlásili k Penčoslavejkovovej syntéze národnosti a svetovosti.^{3/}

Mohlo by sa zdať na prvý pohľad nelogické, že Javorov v časti tvorby, ktorou sa usiloval kráčať v stopách francúzskych prekliatych básnikov, prechádza od eufonicky organizovaného verša a strofy k veršu a strofe parnasistického realizmu. Postupne predlžuje verše, odďaľuje rym od rýmu, zhusťuje veršové presahy. Tento stupeň je však vývinovo vyšší ako básnikov východiskový botevovský romantizmus, hoci nižší ako jeho mnohými predpokladaný finálny programový symbolizmus.

Prave rozklíšenosť Javorovovho slohu, jeho pohyb medzi literárnymi smermi, a to i medzi smermi značne disparátnymi a vzdialenými, sú príznačné pre prvú generáciu bulharskej literárnej moderny. Javorov je ako básnik najtypickejším predstaviteľom prvej generácie bulharskej moderny (ako Penčo Slavejkov v kritike a v programovej teórii).^{4/} Miesto Javorova treba vidieť medzi predchodcami a pripravovateľmi básnického symbolizmu, vedľa Penča Slavejkova, Kirila Christova, dr. Kráštewa, Petka Todorova. Symbolisti boli ako symbolisti oveľa jednostrannejší, vyhranenejší, než Javorov.

To však neznamená, že nenašli podnety v jeho svojrážnom diele. Bulharský symbolizmus nemohol vyrásť priamo z Botevovho odkazu a zo staršej i novej Vazovovej poézie. Jeho predstavitelia obyčajne už v nepublikovaných juvenáliách sa vyrovnávajú s touto tradíciou a prechádzajú na penčoslavejkovovský a javorovovský základ. Poézia Javorova preklesnila cestu od Boteva až po symbolizmus. V Javorovovej básni "Maska" z roku 1907, napísanej vo francúzskom meste Nancy, zaznie

čakmer citát z Boteva ("Mlad - na mladost znoja ne usetich"), ale i citát v cudzom jazyku, čo je postup, ktorý využívali s obľubou i bulharskí symbolisti. Tento výstižný príklad uvádza S. Chadžikosev.^{5/}

Javorov zvlášť markantne pripravil pôdu pre symbolizmus v bulharskej poézii svojimi výsledkami v oblasti veršovej eurónii a rýmu, ako i rozsiahlym uvádzaním tzv. antitéznych konštrukcií. Pravda, jedno i druhé plní v tvorbe symbolistov iné funkcie. K Javorovovej eurónii zaujali stanovisko Dalčev a Pantelev v uvedenom manifeste "Mŕtva poézia". Obdobne sa v symbolizme zmenil i charakter tzv. antitéznych konštrukcií. Kým u Javorova slúžili na vyjadrenie rozporov medzi jednotlivcom a prostredím, skutočnosťou a túžbou, slúžia v lyrike symbolistov najčastejšie na vylúčenie dejov, rozporov, epizodickosti (Debeljanov: "Otglaši").

Pre literárnoliterárne vymedzenie bulharského básnického symbolizmu je obzvlášť dôležité osvetliť pohyb vo výrazových prostriedkoch poézie. V tvorbe najlepších predstaviteľov novej básnickej generácie, druhej generácie moderny, nadobudli isté estetické a filozofické stanoviská podobu básnických prostriedkov a postupov.

Veľmi charakteristické sú z nich záporné určenia, výraz neprítomnej akosti, dejovosti a predmetnosti: bezhviezdný, neviditeľný, bezveterný, nesplnený, nenarodený, nežitý, nečutý, bez vášne atď. S rovnakým opodstatnením vystupujú v tvorbe symbolistov Debeljanova a Lilieva exymoróny: "gasne máľkom život neživjan", "i živeeš vsjaka smŕt", "gasne mojata mŕtva zvezda", "mŕtva dušata máľci" (Liliev). Javorov sa však usiloval o senzuálne uchopenia sveta, v ktorom hľali svet iry - jeho záblesky a preblesky, uviedli zložené prívlastky a pomenovali odtienky, obchádzajúc základné farby: strennesin, vedro-berze, bezumnosinjo (Liliev).

V symbolistickej lyrike Stojanova vystupujú podobne ako v lyrike Brjusova esteticky a filozoficky mimoriadne zaťažené a charakteristické prívlastky nadmogilen, nadmogilni (chrasti, cvetove, luna) a zadčetejski (oregove, pustinni polja).^{6/} Pre básne Trajanova sú veľmi typické obdobne epitetá nadgroben a zadgreben: nadgrooni pesnopenija, nadgroben vichăr, nadgrooni cvetja, blud nadgroben, nadgroben svoi, zadgroben ston ai. Za príbuzné a kánonické treba považovať i Lilievove epitetá predvečen a vsevečen. Estetické a filozofické pozície sú tu priamo obsiahnuté v básnických prostriedkoch, v systéme týchto prostriedkov, básnik ich nedeklaruje.

Ako je známe, hlavné úsilie symbolistického básnika smerovalo

Ako je známe, hlavné úsilie symbolistického básnika smerovalo k vytvoreniu symbolu (Symbolu). Hoci sa o symbolizme v bulharskej poézii hovorí, nikto nevenoval v novšom čase pozornosť jeho "titulnému" a kľúčovému básnickému prostriedku, nikto nepreskúmal štruktúru symbolu v poézii bulharských symbolistov, prípadne jeho vývin, alebo i špecifické črty (na základe porovnávacieho skúmania).

Symbolisti v celosvetovom meradle postavili proti "špekulatívnej" alegórii symbol, proti opisu asociácií, proti zvukovej opisnosti a tvrdošti symbolistickej eufonickú funkčnosť. V javoch sveta hľadali symboly, znamenia, echo vyšších svetov; tak pristupovali ku nim a tak ich stvárnňovali. I bulharská poézia zaznamenala v tvorbe symbolistov prechod od penčoslavejkovskej a javorovovskej alegórie, personifikácie a realistickej popisnosti k dynamickejšiemu výrazovému prostriedkom.

Prostriedky, ktoré vniesli do bulharskej lyriky symbolisti, veľmi úzko súvisia s prehodnocovaním obrazu človeka a života v doterajšej poézii, so zdôraznením podstatných daností pri výbere materiálu. Básnik vníma súčasne život a hrob, život ako smrť ako krídla života. Permanentne sa usiluje preniknúť k "nevysloviteľnému", odzrkadliť "vyšší svet krásy", uchopiť "pravú realitu", vyjaviť svoje "vyššie ja", čím sa upriamuje ako nikdy predtým v bulharskej poézii na antropologickú projekciu človeka. Napríklad motív hlasu ne pusti, veľmi rozšírený v bulharskej básnickej tradícii, nadobúda v lyrike Lilieva význam výkriku človeka vôbec. Od Boteva, kde znamenal výzvu pasívnemu okoliu, aby vedno s básnikom zvrhlo zo seba putá cudzieho panstva, cez Vazova, Javorovova a Debeljanova prekonal základný vývin.

Najmä Debeljanov a Liliev symbolizmus sa vyznačuje i vysokým etickým pátosom. Lilievovi bola poézia a jej zákony i ľudským osudom žil život "biedneho sonetu", jeho život bol vlastne útekom do mimosveta básne, mimosveta krásy. Jednou z črt romantikov, ktoré prijal a formuloval v básni i Javorov "Az ne živeja - az gorja" nahradil vyzvaním "Az ne živeja - ne greša". U Javorova antitéza, výraz vystupňovanej aktivity, u Lilieva anulovanie aktivity. Azda najkategorickejšie vyjadril etický pátos vrcholného bulharského symbolizmu Liliev básňou "Väv toja vek na čištno iztrebenie" a charakteristikou básnikov: "žreci v nevybudovanom chráme".

Symbolistická poetika sa ešte osvedčí Smirnenskému, ktorý nahradí básnické úsilia svojich starších súčasníkov, smerujúce k postihnutiu "echa" "iného" a čistého sveta, sveta krásy a súzvuku, úsilím zobraziť vidinu sveta po veľkej októbrovej revolúcii, taktiež neexistujúceho,

tušeného, želaného, "slnka", "zory" hladných a otrhaných. Z tohto zorného uhla naplní symboly dňa (Nech svitne deň!), zajtrajšieho dňa (Zajtrajší deň), jari (Jar otrokov), slnka (Večný karneval), zory (Severná zora) novými, sociálnymi rozmermi.

Vo filozofických a estetických východiskách Trajanova, Debeljanova, Popdimitrova a iných básnikov bulharského symbolizmu vystupujú i hľadiská miestne, národné a vôbec špecifické (obrana rodu - ako v symbolizme slovenskom, romantizmus, mesiанизmus). Na základe takých momentov sa niekedy vyzdvihujú proti "reaktnej" doktríne školy (symbolizmus) reálne podnety, konkrétne zážitky, ktoré našli výraz v básňach, individuality básnických tvorcov ap. To sú však prvky, ktoré bulharský symbolizmus neanulujú, ale naopak, vytvárajú. Vtláčajú mu národné črty - preto je bulharský.

P o z n á m k y

- 1/ Penčo Dančev, P.K. Javorov, Săbrani săcinenija I, Sofia 1959, s.46.
- 2/ Stojanov L., P.K. Javorov i simbolizma, Razvigor 1924, č. 156, s. 3.
- 3/ Dalčev - Panteliev, Mărtva poezija, Razvigor 1925, č. 168, s. 2 - 3.
- 4/ Obsahom termínov moderna, prvá generácia moderny, druhá generácia moderny, ktoré používam v tomto príspevku, sa podrobnejšie zaoberám v práci Bulharská básnická moderna. Práca sa pripravuje na vydanie vo VSAV v Bratislave.
- 5/ Simeon Chadžikovsev, Bălgarskijet simbolizăm i vliănietaet na frenskite simbolisti vărchu nego, Literaturna misal 1967, č.1, s. 57.
- 6/ Bojan Penev, Za literaturnija plut, Zlatorog III, č. 2, s. 103 - 149.